

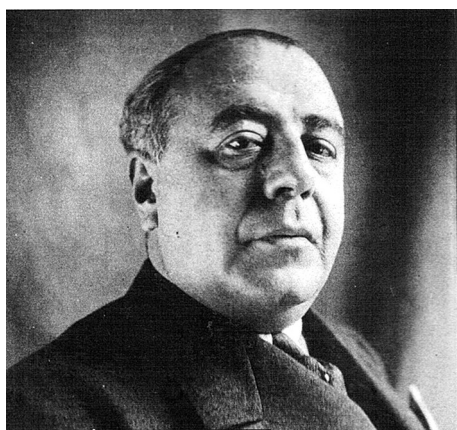
**Зі стенограми засідань Паризького суду
в справі убивства Симона Петлюри**

Суддя Флорі

Прокурор Рейно

Адвокат Анрі Торрес

С. Шварцбард с дружиною

Головуючий Флорі. Суд приступає до з'ясування особи обвинувачуваного.
Будь ласка, розкажіть про себе.

Шварцбард. Я єврей, моє прізвище Шварцбард, ім'я Шолом, або,
французькою мовою, – Самуїл. Мені 39 років.

Головуючий Флорі. Ви народилися в Смоленську, а згодом прийняли
французьке підданство. У Франції Ви жили з 1910 р. і служили під час війни
в другому іноземному полку?

Шварцбард. У першому.

Головуючий Флорі. Розкажіть про обставини, які привели вас до вбивства

Петлюри.

Шварцбард. В 1925 р. у Росії, один місцевий робітник, не єврей, який щойно вийшов з шпгтталю, розповів мені, що там на лікуванні разом з ним перебувало кілька петлюрівських офіцерів. Цинічно, з якимось садизмом, вони вихвалялися, що згвалтували п'ятьох єврейських жінок. Чому я розпочинаю свої свідчення із цього епізоду? Бачите, я до цього сам бачив стільки звірств, що мені хотілося скоріше про них забути, я змушував самого себе забути все, але зненацька розповідь робітника змусила мене згадати, що ці звірства мали місце і що вони ще не покарані.

Наприкінці серпня 1919 р., коли я був у Києві, туди увійшли перші загони гвардії Петлюри. Вони вбивали всіх євреїв, яких зустрічали на своєму шляху. Посередині Великої Васильківської вулиці я побачив труп молодого чоловіка на бруківці й жінку, що оплакувала свого вбитого єдиного сина, поклавши йому голову на груди. Хулігани ображали її, знущалися з її відчаю. Вони викрикували: «Так вам і треба. Ми покажемо вам, проклятим євреям, ми вас усіх уб'ємо!». Вони скрізь знущалися з людей і вбивали. Вони змушували нещасних їсти власні екскременти. Вони засипали людей землею й ховали їх заживо (...). У Трипіллі, на Дніпрі, де народився Петлюра, після п'ятого погрому сорок сім трупів старих людей, хворих і дітей були покинуті на вулицях, у них не залишилося ні душі з рідних і близьких. Собаки почали пожирати їхні тіла. Свині в них копалися. Нарешті один не єврей зі співчуття викопав могилу і поховав їх. Гайдамаки, петлюрівські солдати, дізналися про це й убили його.

Я згадав усе це й багато чого іншого, у чому винний Петлюра, і відтоді мною опанувала наполеглива думка, що необхідно вбити винуватця всіх цих жахів, Петлюру.

З однієї російської газети я дізнався, що Петлюра живе в Парижі, куди він утік, коли червоні розгромили війська петлюрівців. Я запитав усіх своїх знайомих, де ж точно живе Петлюра. З яким невимовним презирством усі відповідали мені, що не хочуть навіть вимовляти ім'я цієї людини. Якось до моїх рук потрапила його фотографія. Я її захопив із собою й став носити при собі револьвера. Але я хотів бути впевненим, що кулі потраплять саме в того, кому вони призначені. 25 травня 1926 р. я зустрів убивцю... Коли я побачив, що він виходить із ресторану (...), я подивився йому в обличчя і викукнув: «Пан Петлюра?!». Він мені нічого не відповів. Але я був упевнений, що це він, і знову крикнув: «Захищайся, мерзотнику!». Він знову нічого не відповів і замахнувся своїм ціпком. Тоді я випустив у нього один за

одним п'ять зарядів.

Головуючий Флорі. В обвинувачувальному акті сказано, начебто Петлюра, лежачи на землі, благав про пощаду.

Шварцбард. Люди, які перебували поруч, перелякалися й кинулася навтьоки, а Петлюра нічого не говорив. Тому ніхто нічого не міг чути. У Петлюру, що лежав, я вже не стріляв, знаючи, що всі п'ять куль потрапили в ціль і Петлюра поранений смертельно. Я віддав револьвер поліцейському, що надійшов, а юрбі, яка зібралася, повідомив: «Я прикінчив убивцю!». Довідавшись від поліцейського, що вбитий – дійсно Петлюра, я потис йому руку.

Головуючий Флорі. Чи не діяли ви з доручення якої-небудь політичної групи?

Шварцбард. Ні, я діяв цілковито самостійно (...).

Головуючий Флорі. Як же ви могли знати, що Петлюра був підбурювачем погромів? Можливо, він шкодував про погроми? Можливо, він був другом євреїв?

Шварцбард. Петлюра – друг євреїв?!. Так, мабуть, такий же друг, як Тит або Торквемада. Це він наказував убивати євреїв. Це приносило дохід його гайдамакам. Коли він був у Житомирі і його благали припинити погром, він відповів: «Я нічого не стану робити». На прапорах петлюрівських добровольців було написане гасло: «Бий жидів, рятуй Україну!». І вони вбивали й убили багато євреїв, але Україну цим, звичайно, не врятували й не могли врятувати.

Головуючий Флорі. Але хіба Петлюра не стверджував, що погроми провокували більшовицькі агітатори, які хотіли цим дискредитувати незалежну українську республіку?

Шварцбард. Погроми відбувалися тільки там, де побував зі своїми бандитами Петлюра. Звичайно, офіційно вони не зізнавалися, що влаштовували погроми. Це негативно вплинуло б на громадську думку. Але Петлюра діяв, як Понтій Пілат. Він дивився на погроми й... умивав руки. В 1919 р. я потрапив в одне українське містечко. Ставні в єврейських будинках були забиті. Я став стукати в один будинок і кричав: «Відчиніть, я сам єврей!». Тільки таким шляхом можна було потрапити в будинок до тероризованих євреїв. Потім виявилось, що з 15-ти єврейських родин – 8 були вирізані.

Головуючий Флорі. Але, мабуть, не за безпосереднім наказом Петлюри.

Шварцбард. Це однаково. Він був вищою владою й заохочував погроми, дозволяв їх і дивився на них крізь пальці. І він несе головну відповідальність за них.

Адвокат Торрес. Дозвольте, пане суддя.

Головуючий Флорі. Прошу.

Адвокат Торрес. Ось у мене свідчення, у якому вказується, що Шварцбард розумово є цілком нормальним, повністю усвідомлює свої вчинки й приймає на себе всю відповідальність за вбивство Петлюри.

Інспектор поліції Горе

Горе. На підставі здійснених перевірок і агентурних відомостей поліції Шварцбард ні до якої політичної організації не належить й має репутацію досить сумирної й спокійної людини. Сусіди характеризують його лише позитивно.

Головуючий Флорі. Дякую.

Адвокат обвинувачення Кампенші (до Шварцбарда). Ви вже були одного разу засуджені (...)?

Шварцбард. Коли у 1905 р. я тікав із царської Росії, я був заарештований зі своїми товаришами в Австрії за зберігання двох анархістських брошур. Коли непорозуміння з'ясувалося, нас випустили й вислали з Австрії.

Адвокат Торрес. Дозвольте вам сказати, пане Кампенші, є щонайменше дивно бачити адвоката, який згадує стародавню історію, що не має ніякого відношення до нинішньої справи. Ось довідка, щодо випадку зі Шварцбардом у Відні, отримана з австрійського посольства. (...) Австрія була союзницею Петлюри, а Шварцбард був французьким солдатом (*шум у залі*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Шварцбард, ви служили в Червоній Армії?

Шварцбард. На початку війни я служив у французькій армії, до якої вступив, щоб боротися із так званим німецьким мілітаризмом. Я переніс багато страждань разом з мільйонами мучеників, одягнених у солдатські шинелі. Я не хотів повертатися в царську Росію, але російська революція, як мені здавалося, повернула мені Батьківщину, тоді я повернувся в Росію, яка була союзницею Франції.

Адвокат Торрес. Шварцбард був зарахований у російську армію у вересні 1917 р., коли Червоної Армії ще не існувало. Але й у російській армії він

фактично не служив, тому що відразу ж після вступу в солдати потрапив у госпіталь для лікування тяжкої рани, отриманої ним на французькому фронті, коли він воював за Францію.

Обвинувач Вільм. Скажіть, Шварцбарде, звідки до вас потрапив секретний протокол договору між Петлюрою й Пілсудським, опублікований вами в американській анархістській газеті «Фрайе Абендштимме»?

Шварцбард. Я прочитав текст цього договору в паризькій газеті «Українські Вісті».

Головуючий Флорі. Суд приступає до заслуховування свідчень очевидців убивства і свідків. Безпосередньо судом викликані свідками 35 осіб, у тому числі: Олександр Шульгін, Винниченко, отаман Удовиченко, Шумицький, В. Прокопович, Доценко, Шаповал, Токаржевський, Дестеренко, Беспалко, І. Коваль та інші. Серед свідків додатково запропонованих до виклику обвинуваченням (усього 30 осіб) значаться: Мазепа, генерал Сальський, генерал Безручко, Чеботарьов (колишній начальник петлюрівської контррозвідки), Стемповський, Юнаков та інші. Захистом запропоновані до виклику сімдесят осіб свідків, у тому числі: Шпановський (голова Червоного Хреста), Зильберфарб, Пергель, Гітерман (члени комісії з розслідування погромів), Гуревич (колишній датський консул у Києві), Галип (колишній петлюрівський посол у Парижі), Вальдам, Ставинський, Рейнак. Політичні діячі, у тому числі Леон Блюм, Лонге, Гюї де Монжу (правий депутат), відомі католицькі діячі, у тому числі Марко Санье (редактор «Демократи»), Каміл Еймар (редактор «Ліберте»). Відомі письменники й діячі культури: Максим Горький, Кессел, Трістан Бернар, Анрі Маркс, графиня де-Ноай, Северін, Лекаш, Маргарит, скульптор Аронсон. Учені, у тому числі Альберт Ейнштейн, професор Ланжевен та інші особи.

Шварцбард притягається за статтями 296 (навмисне вбивство) й 302 (відповідно до цієї статті, таке вбивство карається стратою). Суд приступає до слухання свідчень очевидців убивства.

Свідок обвинувачення доктор Поль

Поль. Я здійснював судово-медичний розтин тіла Петлюри. І я стверджую, що на підставі даних розтину можна припустити, що Шварцбард продовжував стріляти в лежачого Петлюру.

Адвокат Торрес. Дозвольте, пане голово, добродії присяжні, вам щось продемонструвати. *(Він бере револьвер і демонструє, що кулі, які вразили на*

смерть Петлюру, могли бути випущені з револьвера тільки тоді, коли Петлюра стояв ще на ногах).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Даруйте, даруйте. Мені здається, що коли Петлюра впав, Шварцбард усе-таки продовжував у нього стріляти. (*Адвокат Торрес знову з револьвером у руках демонструє перед судом, що Шварцбард фізично не міг стріляти в лежачого Петлюру*).

Адвокат Торрес. До того ж ніхто зі свідків не показав, що Шварцбард нахилився над лежачим Петлюрою.

Головуючий Флорі. Сподіваюся, добродію, у вас більше немає запитань і доктор Поль нам більше не потрібний.

Очевидець вбивства Петлюри Р. Сміт, викладач англійської мови

Р. Сміт. Після драми, під час якої я був присутнім, я крикнув Шварцбарду: «Навіщо Ви це зробили?». Побачивши його фігуру, я згадав про Шекспіра. Шварцбард нагадував суддю-карателя. (...). Я переконаний, що безумовно він, Шварцбард, чесна людина.

Свідок обвинувачення Токаржевський

Токаржевський. Князь Токарі, монархіст, член Директорії його світлості Петлюри.

Цивільний позивач Вільм. Розкажіть детально суду про Петлюру.

Токаржевський. Незважаючи на те, що Петлюра був соціал-демократом, а я – український консерватор, навіть монархіст, я завжди бачив у Петлюрі верховного вождя. Петлюра був великим другом Франції, до того ж він різко засуджував погроми.

Адвокат Торрес. Запитання до свідка. Чи не був пан Токаржевський радником віденського посольства гетьмана Скоропадського, союзника Німеччини й Австрії? Друге запитання: чи був Петлюра військовим вождем і верховним правителем України?

Токаржевський. Так, так, Петлюра був і вождем, і верховним правителем.

Адвокат Торрес. І як такий, саме Петлюра закликав німецькі війська на Україну. Так, так, добродію, Петлюра повернувся в Київ разом з німецькими окупаційними військами, й там відразу почалися репресії. (*У залі шум, вигуки обурення*).

Адвокат Торрес. Хіба Петлюра не був обраний головою Директорії й

верховним керівником?

Токаржевський. Так, він був обраний нами, своїми колегами. Загалом, він був обраний нами таким же шляхом, як президент Франції, Французької республіки, пан Дуамерг, що, здається, теж є верховним головнокомандувачем французької армії.

Адвокат Торрес. Тобто, Петлюра був вищою владою?

Токаржевський. Як вам сказати... Так, мабуть. Ми йому передоручили всі наші повноваження.

Адвокат Торрес. Все тепер зрозуміло. Петлюра був першою особою в державі, а погроми відбувалися в той момент, коли він керував республікою і командував всіма українськими арміями. Ось довгий список убивств, насильств, грабежів, які відбувалися щодо євреїв у той час, коли Петлюра користувався необмеженою владою.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але ось прокламації, у яких Петлюра засуджує погроми!

Адвокат Торрес. Ці прокламації з'явилися із запізненням (...). Вони були викликані міркуваннями внутрішньої й, головним чином, зовнішньої політики. Є фактом, що погроми, які супроводжувалися винятковими звірствами, мали місце. Під час погрому в Житомирі Петлюра особисто перебував у місті, і, незважаючи на всі благання, з якими до нього зверталися, він пальцем не ворухнув, щоб припинити різанину. Що він зробив для покарання вбивць? Які санкції він застосував проти погромників? Ніяких! А ви мені тичете для виправдання цієї єдиної відповідальної за погроми людини якісь прокламації!

Адвокат обвинувачення Кампенші. Влада не може відповідати за дотримання порядку на такій величезній території, як Україна. Не можна покладати відповідальність за погроми на Петлюру. Взагалі, неможливо судити про політику країни, віддаленої на кілька тисяч кілометрів від Франції. Погроми на Україні відбуваються, напевно, й досі. Вони влаштовувалися більшовиками, денікінцями, анархістами. Петлюра ж завжди заперечував проти погромів і був другом євреїв.

Адвокат Торрес. Петлюра був вищою владою на Україні. Якби Петлюра не хотів погромів, він карав би погромників військовим судом. Петлюра писав протипогромні прокламації для цивілізованого світу й іноземних банкірів, але ніколи нікого з погромників не покарав!

Свідок обвинувачення Дестеренко

Дестеренко. Я бажаю давати свідчення українською мовою.

Головуючий Флорі (звертаючись до перекладача): Допоможіть йому.
(*Подальші свідчення Дестеренко дає через перекладача.*)

Дестеренко. Я був офіцером Петлюри й товаришем голови військового суду в Проскурові. Петлюра ставився негативно до погромів. Після погрому в Проскурові військовий суд, товаришем голови якого я був, судив 25 євреїв і одного християнина. Всі 25 євреїв були виправдані, і це доводить нашу неупередженість.

Адвокат Торрес. А чи багато ви засудили погромників?

Дестеренко. Нікого.

Адвокат Торрес. Нікого! Чудово! Я хочу розповісти вам, добродію судді, що відбулося в Проскурові. У цьому місті петлюрівські солдати вбили сотні євреїв. У мене є список 800 жертв проскурівського погрому. Серед них багато чоловіків, жінок і маленьких дітей були по-звірячому задушені. Що ж зробив наділений владою Дестеренко, щоб покарати викритих у погромах бандитів? Він заарештував 25 євреїв! Перед нами один з керівників військового суду, який, щоправда, у цей час був дуже молодий. (...).

Цивільний позивач Вільм. Але до чого ж тут Петлюра?

Адвокат Торрес. Петлюра командував солдатами, які чинили погроми й убивства. Він несе цілковиту відповідальність, тому, що генерал завжди відповідає за свої війська. Свідок сам визнав, що до погромників не застосовувалося ніяких санкцій. Мені без кінця вказують, що Петлюра випустив прокламації проти погромів. Але я повторюю, що він це зробив винятково для того, щоб підтримати відносини із цивілізованим світом і з банками, у тому числі й з єврейськими банкірами. Цивільні позивачі вказують на те, що Петлюра не міг усюди встигнути, хоча в нього був свій вагон у «своєму» поїзді, і чому він не користувався телеграфом і телефоном?
(*Дестеренко сідає.*)

Прокурор. Пане голово, дозвольте мені оприлюднити фрагменти з листа пана Дубковського, які допоможуть суду в з'ясуванні істини.

Головуючий Флорі. Суд не заперечує.

Прокурор. У листі сказано, що ЧК створила в Парижі таємну терористичну організацію з метою вбити ряд осіб, у тому числі Бурцева, Мільєрана, Пуанкаре, Петлюру й ін. Шварцбард, ймовірно, підтримував

зв'язку із цією організацією і міг виконувати їхнє завдання. Організацію цю очолює відомий чекіст на прізвище Володін. Про Дубковського є наступні відомості: він у цей час є власником невеликого магазину в Парижі. В 1919 р. у Петербурзі був притягнутий більшовиками до суду, але уник покарання, тому що був визнаний божевільним (симулював хворобу для порятунку).

Шварцбард. Дубковський – єврей, якому я допоміг і якого я підтримав. Бачите, серед нас, євреїв, були й Христос, й Іуда. Дубковський – це Іуда.

Адвокат Торрес. Дубковський – старий провокатор, викритий ще в 1918 р. Його ім'я згадувалося й французькою соціалістичною пресою. І на підставі заяв такої скомпрометованої особи ви намагаєтеся довести зв'язок Шварцбарда зі ЧК. Не вийде, добродію!

Прокурор. Під час знаменитого погрому в Проскурові Петлюра нічого не зміг вдіяти. Ось лист генерала Бутакова, який виправдовує Петлюру й доводить, що він не несе відповідальність за погроми. Від себе додаю, що коли відбувся цей погром, Петлюра ще не був наділений владою.

Адвокат Торрес. У 1919 р., коли відбувся погром у Проскурові, Петлюра був членом Директорії й керував Усім урядом. Якби при Жоффрі або Гінденбурзі (*французький і німецький головнокомандуючі періоду Першої світової війни*) відбувалися масові погроми, хіба вони уникли б відповідальності?

Адвокат обвинувачення Кампенші. Петлюра заарештував лейтенанта Семесенко й розстріляв його.

Адвокат Торрес. Семесенко був розстріляний за інші злочини через рік після погрому, під час якого він убив багато єврейських чоловіків, жінок і дітей.

Шварцбард. Холодною зброєю!

Адвокат Торрес. Так, холодною зброєю. Шаблями й кинджалами. Негайно ж після погрому Петлюра запросив Семесенко у свій потяг і виїхав разом з ним, повністю виправдавши його.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але ось у мене прокламації Петлюри проти погромів.

Адвокат Торрес. Ах, знову ви із цими прокламаціями. Коли випущені ці прокламації?

Адвокат обвинувачення Кампенші. В 1919 р., у квітні.

Адвокат Торрес. А погром відбувся в лютому 1919 р. Отже, прокламації випущені лише через два місяці після погрому. (*У залі шум*).

Свідок обвинувачення генерал Шаповал

Шаповал. Я в даний момент є членом соціалістичного інституту в Празі. Ми з'ясували, як українці переслідувалися при цараті, а соціалістичний уряд Петлюри скинули більшовики. Вони порушили порядок на Україні і є винуватцями єврейських погромів. Я даю слово честі, що мої війська й війська інших генералів, що перебували під загальним командуванням Петлюри, не влаштовували погромів. Один єврейський раввін мене навіть дякував за це. І становище на Україні було прекрасним, коли вона перебувала під владою Петлюри. Але прийшла Червона Армія, і все було скінчено...

Прокурор. Як ви вважаєте, Петлюра був винний у погромах?

Шаповал. Петлюра – соціал-демократ і ненавидів погроми.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Чи був Петлюра юдофілом? (*У залі сміх*).

Шаповал. Так. Петлюра був другом єврейського народу й мав у своєму уряді міністрів-євреїв, а в армії – офіцерів-євреїв.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Петлюра матеріально допомагав жертвам погромів і першим почав друкувати на грошах єврейський текст.

Прокурор. Чи вживав Петлюра спеціальні військові заходи проти погромів?

Шаповал. Частина українських солдатів слухалася Петлюру, а частина, що перебувала під командуванням царських погромників – ні. Петлюра неодноразово посилав циркулярні накази проти погромів, але не завжди вони доходили.

Прокурор. Чи знали ви Володіна? Чи бачили ви його коли-небудь? Що він вам говорив?

Шаповал. Я його знаю. Він до мене приходив, але я переконаний, що Володін – один з підсланих до мене агентів Москви. У день убивства я зустрів Володіна й ми разом з ним гуляли бульваром Сен-Мішель. Хтось сказав: «Убили російського генерала». На це Володін зазначив: «Це, напевно, Петлюру».

Адвокат Торрес. У липні 1926 р. на судовому засіданні Шаповал називав Володіна підозрілим, а через місяць, у серпні, він разом з ним знімався. Ось фотографія, де Шаповал обіймається з уявним більшовиком, як двоє

закоханих. Ще через місяць, у вересні, Шаповал надрукував у своєму журналі статтю Володіна. Одне із двох: або Шаповал уважав Володіна більшовицьким агентом, або колегою.

Шаповал. Я не міг відмовити Володіну в його проханні зніматися разом. Я це зробив для того, щоб викликати в нього довіру і завдяки цьому отримати можливість стежити за ним.

Адвокат Торрес. Привітайте вашого генерала, пане Кампенші, зі званням контр-розвідника.

Головуючий Флорі. Ще питання є, добродію? Свідок Шаповал більше не потрібний.

Свідок професор Ланжевен

Ланжевен. Добродію! Я розумію стан духу цього маленького єврейського годинникаря. Тепер уже ніхто не сумнівається в тому, що погроми на Україні здійснювали регулярні війська під командуванням отамана Петлюри. Підсудний чекав, що прийде правосуддя, але воно не прийшло. Підсудний хотів і повинен був поставити перед світовою совістю проблему антисемітизму.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Пане професоре, чи вважаєте ви Шварцбарда невинним?

Ланжевен. Це справа засідателів. Моє ж завдання – засудити злочини, що спонукали Шварцбарда до вбивства. Люди вважають відповідальними керівників. Коли правосуддя не карає керівників, люди самі підміняють правосуддя.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Я дивуюся, як це Ланжевен – гордість французької науки – міркує так само, як людина з вулиці.

Ланжевен. Я міркую, як усяка людина з вільною совістю. (*У залі схвальний шум, оплески.*)

Свідок обвинувачення Прокопович

Прокопович. Я був головою уряду України, а зараз є редактором журналу «Тризуб» у Парижі, що представляє Петлюру.

Прокурор. Яких заходів вживав Петлюра проти погромів? Як ставився Петлюра до євреїв?

Прокопович. Петлюра був прихильником національної автономії, видавав

накази по армії проти погромів, призначав слідчі комісії.

Прокурор. Чи мали місце розстріли винуватців погромів?

Прокопович. Так.

Адвокат Торрес. Виходить, свідок не знає про житомирський погром?

Прокопович. З літератури.

Адвокат Торрес (звертаючись до засідателів). Ось вам голова уряду, який насмілився виступати тут свідком, ознайомившись із погромами по літературі.

Прокопович. Шварцбард заявляв, що «Тризуб» закликав до погромів. Як редактор цього журналу, я беру на себе відповідальність за кожну статтю, вміщену в журналі. «Тризуб» ніколи не друкував погромних статей.

Адвокат Торрес. Ось ці статті (*демонструє журнали*), що закликають українських селян до розправи над євреями. Між іншим, в одній із цих статей говориться: «На Україні антисемітизм розвивається швидко і так, як треба».

Прокопович. Наш керівник Петлюра був досить популярний серед військових. Його вплив був величезний. Ми тоді боролися з більшовиками, це було головним завданням, а не з погромами... (*Торрес намагається перервати Прокоповича*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Дайте говорити колишньому голові уряду України.

Адвокат Торрес. Звання міністра Петлюри для мене й багатьох інших – погана, погана рекомендація. (*Сміх у залі*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Пане адвокате, от ви говорите про погром у Житомирі. Чудово. А чи знаєте ви, що регулярні війська Петлюри заарештували одного з погромників, українця Палієнка. Ось вам документ (*Кампенші швидко перегортає якусь книгу й читає*). Ось... арештований отаман Палієнко.

Адвокат Торрес (звертаючись до присяжних): Кампенші не оголосив заключної частини документа. Там говориться, що негайно після арешту Палієнко був звільнений і одержав нагороду. Ось вам зразок правосуддя Петлюри, що так урочисто проголосили тут зараз позивачі. Як я шкодую, що вони не мали часу вивчити як належить свою справу під час роботи з документами. (*Шум у залі*).

Свідок обвинувачення А. Шульгін

Шульгін. Як колишній міністр закордонних справ України й професор Українського університету в Празі, я твердо заявляю, що Шварцбард здійснив убивство Петлюри за наказом з Москви, і справа, звичайно, не в єврейських погромах на Україні, а в розгромі всієї України більшовиками.

Шварцбард. Шульгін не хоче визнати, що я діяв самостійно, як людина, як єврей, що не міг не здригнутися від всіх жахів, і тому він стверджує, начебто я – більшовик.

Шульгін (кричить): Агент Че-Ка! (У залі виникає шум). У погромах винні тільки більшовики. Правда, в армії Петлюри було багато підозрілих елементів, отаман хотів створити регулярну армію, але не мав для цього ні грошей, ні озброєння.

Я вжив у Франції всіх зусиль, аби доставити йому гроші й амуніцію. Антисемітизм існує скрізь. При цараті це було в порядку речей. А на Україні було багато комуністів, тому що комунізм залучає принижених і бідних. І серед них багато євреїв. Шварцбарда помилково вважають ідеалістом, що мстився за євреїв. Це безглуздо, тому що він просто агент Чека (ЧК), і навіть не великий, а дрібний агент.

Шварцбард. Шульгін – історик, і він повинен усе добре пам'ятати. Але він забув, що коли слідчий його запитав, що він робив під час погрому в Проскурові, він на це нічого не відповів. У Франції складніше збиткуватися з мене, як з єврея, ніж у Проскурові, тому він мене називає більшовиком.

Адвокат Торрес. Коли Шварцбард бився в першу війну за Францію, ви, пане Шульгін, були послом союзника Німеччини, гетьмана Скоропадського, при болгарському царі Фердинанді.

Шульгін. Так, але я не хотів визнавати Брестський мир без санкцій союзників. Я користувався повною довірою Клемансо, а в Болгарії я перебував у таких відносинах із французьким посланником, що він дав мені можливість поїхати у Францію.

Адвокат Торрес. У найтрагічніший для Франції момент світової війни свідок був представником однієї ворожої Франції держави в іншій державі, що воювалапроти Франції. І після цього ви смієте виступати в Паризькому суді! Скажіть тепер, які у вас є докази, що Шварцбард, який за даними поліції не належить ні до якої партії, є агентом Чека?

Шульгін. У мене є докази.

Адвокат Торрес. Які? Пред'явіть їх!

Шульгін. Я не можу пред'явити їх вам, ці докази, тому що це скомпрометувало б тих, хто мені їх дав.

Адвокат Торрес. Ось листи Петлюри до австрійського й німецького урядів, у яких Петлюра дякує німецьким і австрійським генералам за їхню допомогу Україні (*показує листи*). У цих листах зустрічаються вислови «дружні нації», «слава Німеччини» і т.д. (*Шум у залі*).

Шульгін. Я не знаю цих листів. Трапляються обставини, коли доводиться писати проти своєї волі.

Сводок-експерт, професор Клод

Клод. Панове судді, панове присяжні засідателі, з доручення слідства я ретельно досліджував розумові здатності Шварцбарда й можу твердо запевнити, що Шварцбард усвідомлює свої вчинки, він зовсім нормальний, щирий у своїх висловлюваннях і має схильність до ідеалізму.

Головуючий Флорі. Дякую, професоре!

Свідок обвинувачення український полковник Удовиченко

Удовиченко. Припинити погроми було надзвичайно важко. Петлюра ж був другом євреїв і завжди боровся з погромами.

Адвокат Торрес. Погром у Шаргороді відбувався з 21 по 24 травня й з 2-го по 11-го червня 1919 р. Чи був присутній під час цих погромах полковник Удовиченко?

Удовиченко. Ні.

Адвокат Торрес. Ловлю свідка на місці злочину. Він перекручує факти. Ось рапорт уряду Верховного начальника Подільського військового округу. Відповідно до рапорту, під час погрому в Шаргороді присутній тут полковник Удовиченко ОСОБИСТО керував погромниками. У Шаргороді дивізія Удовиченка вмертвила 100 осіб, причому ці вбивства супроводжувалися винятковою жорстокістю: у жертв виривали язики, виколювали очі, кололи багнетами, різали й т. п. (*У залі сильний шум, свист, вигуки обурення*).

Адвокат Торрес. Звичайний грабунок, під час якого вбито 100 осіб?

Удовиченко. Я зараз вже не пам'ятаю, скільки тоді було вбито.

Адвокат Торрес. Хто ж тоді представляв вищу владу?

Удовиченко. Багато різних людей і начальників.

Адвокат Торрес. Вищу владу?

Удовиченко (із зусиллям). Вищу – отаман Петлюра.

Головуючий Флорі. Чи є ще запитання до свідка? Немає? Все ясно!
Свідок, суд задоволений вашими свідченнями.

Свідок обвинувачення Шумицький

Шумицький. Я особисто знав отамана Петлюру й можу сказати, що Петлюра був другом євреїв, а в його уряді були навіть міністри – євреї.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ось імена міністрів-євреїв у петлюрівському уряді (*показує аркуш паперу*): Зільберфур, Ревуцький, Червоний.

Адвокат Торрес. Після погромів міністри-євреї вийшли у відставку. Першим пішов у відставку Зільберфур, потім пішли у відставку Ревуцький і Червоний. І після цього ви мені кажете, що під час погромів євреї були з Петлюрою? Як ми вже мали нагоду переконатися, пане Кампенші, ви надто легковажно поводитесь з документами.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ви звинувачуєте мене в перекрученні документів? Але в мене їх досить. Подивимося, що буде далі (*Кампенші перестрибує через загородження й прямує до засідателів, підносить кожному з них якусь книгу й змушує їх читати її. Торрес, у свою чергу, перестрибує через бар'єр і йде за Кампенші. Головуючий піднімається з місця і залишає зал. Засідання закривається при шумі і криках «Ганьба», «Погромників до відповідальності!»*).

* * *

На початку наступного засідання один із присяжних засідателів висловлюєбажання поставити запитання обвинувачуваному. Головуючий дозволяє.

Присяжний засідатель (звертаючись до Шварцбарда): Чи постраждали ви особисто або хто-небудь зі членів вашої родини під час погромів на Україні?

Шварцбард. Так, мої родичі були вбиті.

Адвокат Торрес. Ось документ про загиблих родичів Шварцбарда (*показує документ*). Ось довідка, офіційно засвідчена одеським нотаріусом, про вбивство під час погромів родичів Шварцбарда.

Присяжний засідатель. Чому ж обвинувачуваний не вбив ще на Україні того, кого він уважав відповідальним за погроми?

Шварцбард. Де ж я міг його спіймати? Залізниці були в руках його військ. Мені довелося вичікувати. У нього була там охорона.

Прокурор. Чому ж Шварцбард не поїхав до Польщі, щоб убити Петлюру, коли той довго жив там? Ймовірно тому, що в Польщі за таке вбивство карають військовим судом, і Шварцбард, мабуть, розраховував на загальновідому терпимість французького суду.

Адвокат Торрес. Обвинувач від імені французького правосуддя кидає Шварцбарду докір, чому він убив Петлюру так пізно. Коли Петлюра жив у Польщі, Шварцбард не отримав би візи в Польщу. У Берліні виправдали вбивцю: лідера младотурок Талаат-Бея, а у Швейцарії – навіть убивцю Воровського, ім'я якого не заплямоване ніякими вбивствами. Від суддів Парижа ми вправі очікувати не меншого.

Свідок обвинувачення Доценко

Доценко. Я – соціал-демократ і зараз молодий історик, але я був офіцером Головного штабу Петлюри й був присутній при зайнятті Києва військами Петлюри. Петлюра не влаштовував погроми. Петлюра робив усе для євреїв, (...), рятував євреїв від більшовиків, що влаштовували погроми, і наказував розстрілювати погромників-агітаторів на місці. Цілий полк під назвою «Гуляй душа» був знищений Петлюрою за погроми.

Прокурор. Свідок бачив Семесенка й Петлюру після погрому в Проскурові?

Доценко. Петлюра запитав у начальника станції, як кличуть офіцера, що орудував там. Почувши ім'я Семесенка Петлюра сполотнів і вигукнув: «Що ви нарobili? Україна дорого заплатить за цей погром».

Адвокат Торрес. А в підсумку петлюрівського офіцера Семесенка розстріляли через рік і не за погроми.

Доценко. Але все ж таки розстріляли у вересні 1920 р.

Головуючий Флорі. А чому не раніше?

Доценко. Семесенко командував власними загонами, не підпорядкованими Петлюрі. У Проскурові перебували тільки загони Семесенка, й Петлюра під час приїзду туди був неспроможний заарештувати його.

Адвокат Торрес. Ось наказ, підписаний отаманом Семесенком. Цей наказ був розклеєний по стінах Проскурова 25 лютого 1919 р. у день погрому. Цей

наказ був адресований запорізькій бригаді республіканської, саме республіканської, армії України. У наказі говорилося: «Бережіться, жиди! Ми вас не боїмося, ми вас знищимо». І після того, як наділений владою командир випускає офіційні накази із закликами до погромів, ви стверджуєте, що українські війська погромів не влаштовували!

Доценко. Семесенко самочинно організував загони й дав їм назву «Першої запорізької бригади» без дозволу Петлюри. Петлюра пізніше розстріляв Семесенка й засновував комісії для розслідування погромів. Армія Петлюри була в гарних стосунках з євреями. Євреї давали хліб нашим солдатам.

Шварцбард. Чи не за це їх убивали?

Доценко. Це більшовики влаштовували погроми. Я впевнений, що після того, як Україна знову стане вільною, єврейське населення спорудить Петлюрі пам'ятник.

Адвокат Торрес. Ось документи, які доводять, що Семесенко був підлеглий Петлюрі.

Головуючий Флорі. Покажіть, будь ласка, ці документи присяжним засідателям.

Адвокат Торрес. Прошу (*показує документи*). Ось ще один лист від лікаря-венеролога, що лікував Семесенка. Він засвідчує, що Семесенко перервав своє лікування, щоб поїхати до Петлюри в його власний поїзд із доповіддю про погром у Проскурові. Я представлю суду багато свідків, які можуть підтвердити, що загони Семесенка входили до складу регулярної петлюрівської армії.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ваші свідки – Ланжевен і Максим Горький, мої ж свідки знали особисто Петлюру і є очевидцями подій на Україні.

Адвокат Торрес. Особисте знайомство з Петлюрою для мене й багатьох інших людей – погана репутація, не робить честі й не викликає поваги. А що стосується доказів, то я можу представити суду сорок осіб, які постраждали від погромів, 15 українців, найважливіших представників французької інтелігенції й представника Червоного Хреста, що перебував у Проскурові під час погрому.

Головуючий Флорі. Свідок Доценко, до вас більше запитань немає.

Свідок обвинувачення, проскурівський пристав Титлюк

Титлюк. Погром у Проскурові, як мені здається, виник стихійно. Гайдамак під час погрому в місті, здається, не було, а були «більшовиствуючі козаки». Погромам можна було б запобігти, якби поліція отримала категоричний наказ, але такого наказу не було.

Головуючий Флорі. Чи був який-небудь наказ про запобігання погромам?

Титлюк. Ні. Ніяких подібних наказів не було.

Свідок Бадьорі

Бадьорі. Я жив у ці роки в Києві, де займався поставками військового спорядження. І я скажу, що у всьому винні більшовики. Це вони уклали Брест-Литовський мир. На жаль, війна закінчилася занадто рано. На противагу Винниченко, Петлюра йшов у Київ з метою продовжувати війну до переможного кінця, щоб зберегти Україну для допомоги союзникам. Що стосується погромів, те це були дрібні бійки між селянами і євреями. Петлюра ж завжди був проти погромів.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ось свідок-француз підтверджує, що Петлюра був другом Франції.

Адвокат Торрес. Ось протоколи засідання військової Ради, на якій Петлюра зобов'язався прикривати лівий фланг німців, що наступають на Київ. (У залі сильний шум).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Петлюра – українець, а не француз, і погоджувався йти з ким завгодно проти найлютішого історичного ворога України – російських більшовиків.

Адвокат Торрес. Ось витяг зі статті в газеті «Тан» від 11 лютого 1918 р., у якій говориться: «Київські діячі заслуговують на презирство й помсту з нашого боку».

Адвокат обвинувачення Кампенші. Дайте мені цей документ.

Адвокат Торрес. Цей документ належить мені. На ньому є мої особисті позначки.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ви мені дасте цей документ або ви боїтеся...

Адвокат Торрес (спокійно): Ні.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Так, так, ви боїтеся.

Головуючий Флорі. Пане Бадьорі, продовжуйте, будь ласка, що ви ще могли б сказати в цій справі?

Адвокат обвинувачення Кампенші. Дайте мені слово!

Головуючий Флорі. Я не даю вам слова.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Я вдруге прошу вас надати мені слово.

Головуючий Флорі. Я не даю вам слова.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Я наполягаю! (Піднімається страшений галас, під час якого чути, як Кампенші кричить: «Чому це ставиться у вину Петлюрі, Петлюра й Шувльгін були супротивниками погромів!»).

Свідок обвинувачення Косенко

Косенко. Я є редактором й видавцем журналу «Тризуб», що видається у Парижі. Незадовго до вбивства Петлюри я одержав від полковника Колосовського листа, у якому повідомлялося, що більшовики створили в Парижі спеціальну терористичну організацію. Члени цієї організації вистежували Петлюру. Обвинувачення українців у влаштуванні погромів безглуздо, армія не займалася цим. Винувата анархія, що панувала тоді на Україні. Петлюра завжди був супротивником погромів. Під час погрому в Проскурові Петлюра з урядом був у Вінниці. Телеграфний зв'язок між Вінницею й Проскуровим було перервано. Що стосується «Тризуба», те наш журнал ніколи не друкував погромних закликів. А Шварцбард не вміє читати українською мовою, й, отже, не міг читати «Тризуб».

Прокурор. Пропоную суду з'ясувати на місці, чи вміє Шварцбард читати українською.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Підтримую цю пропозицію.

Головуючий Флорі (звертаючись до перекладача). Прошу вас, допоможіть нам з'ясувати це питання, поставте, будь ласка, Шварцбарду кілька запитань українською мовою. (Перекладач говорить зі Шварцбардом українською мовою. Шварцбард вільно відповідає й читає).

Адвокат Торрес. Я стверджую, що журнал пана Косенка закликав до погромів! У Франції є міністр внутрішніх справ, що вишле погромників за межі країни.

Вільм (кричить). Спочатку нехай міністр внутрішніх справ вишле іноземців, які вбивають на нашій території своїх політичних ворогів!

Адвокат Торрес (при сильному шумі). Шварцбард – не іноземець, а подвійно француз – за підданством й за кров'ю, пролитою за Францію!

(Публіка й частина журналістів аплодують).

Головуючий Флорі. Попереджаю, добродію, що у разі повторення демонстрації, я буду змушений очистити зал.

Косенко. Вони вкрали в нас наші землі. Чи допустила б Франція колонізацію своєї території бошами?

Адвокат Торрес. Ось, добродію присяжні засідателі, перед вами зразок того, як вони штовхають і нацьковують одних людей на інших, як вони штовхають народ проти народу. Для них євреї – боші. І все заради своїх корисливих інтересів, заради своїх земель і влади, які в них відняла революція, щоб передати їхньому суспільству. От до чого приводить расова й політична ненависть – до злочинів і погромів. Ось справжня причина всіх злочинів і погромів на національному ґрунті. Расової ненависті між євреями й українцями немає, її розпалюють. Її збуджують, звертаючись до самих негідних почуттів людей, яким стає особливо погано в моменти найсильніших історичних потрясінь, і вони готові звинувачувати в цьому кого завгодно, кого їм представлять як винуватців їхнього важкого життя (*шум, оплески. Головуючий закриває засідання*).

**Свідок обвинувачення, голова паризького
комітету євреїв-емігрантів, Рувим Грінберг**

Грінберг. Мене було відряджено на Україну під час погромів французьким Червоним Хрестом. У всіх погромах, на загальну думку, винний Петлюра. Навіть коли главою уряду був Винниченко, на Україні говорили тільки про петлюрівські погроми, тому що Петлюра командував військами, які ці погроми влаштовували. Петлюра заохочував погроми, він підбурював до них.

**Свідок обвинувачення Гольштейн,
голова комісії з розслідування погромів на Україні**

Гольштейн. Наша комісія зібрала на Україні матеріал, що мною ретельно вивчений. Із цього матеріалу видно, що при Петлюрі погроми перетворилися на справжню систему. У багатьох містах одночасно офіційна влада підбурювала українських солдатів проти євреїв. Я всюди зустрічав ту саму прокламацію: «Бий жидів, рятуй Україну!». Отже, була центральна друкарня, де ці прокламації друкувалися. Погромники у всіх випадках

увадалися до тих самих прийомів: вимагали від євреїв контрибуцію, обвинувачували раввина у зв'язках з більшовиками, голили йому бороду, гвалтували дівчат, а до ранку вбивали. Це, повторюю, відбувалося систематично в десятках міст. Виходить, існував генеральний штаб погромів, ним був штаб Петлюри, якому було це вигідно. Пізніше, коли в Парижі організувався комітет допомоги жертвам погромів на Україні, я був товаришем голови цього комітету. Ми виписали з України 40 сирит, дітей жертв погромів, і коли ми звернулися по допомогу до євреїв Парижа, то першим відгукнувся Шварцбард. (*Хвилювання в залі*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Чи відомо вам щось про єврейські погроми?

Гольштейн. Переходячи на бік більшовиків, петлюрівські полки намагалися за інерцією спочатку продовжувати погроми, але були покарані, тому що більшовики розуміли, що це розкладає армію й нічого не вирішує по суті справи.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Чи відомі вам накази Петлюри проти погромів? Ось витяг з одного такого наказу, датованого 12 січня 1919 р.: «Я наказую єврейському населенню виловити євреїв-більшовиків і агітаторів з середовища російських комуністів». Підписано: Петлюра.

Адвокат Торрес. Але ж це значить підливати масло у вогонь!

Гольштейн. Це справді була провокація. Взагалі, наказів проти погромів фактично не було. Петлюра вів подвійну гру: він убив більше двохсот тисяч євреїв і призначив одного єврея міністром. Він розорив сотні тисяч євреїв, і кинув подачку комітету допомоги.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але ж накази проти погромів підписані Петлюрою.

Гольштейн. Ці накази до армії не доходили. Зате всі петлюрівські війська буквально закидалися наказами із прямими закликами до погромів. Ці накази також підписувалися Петлюрою.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Однак, Петлюра сприяв утворенню комітету з розслідування погромів.

Гольштейн. Не сприяв, а терпів. У Києві були представники Франції й інших культурних країн. Виступати відвертим погромником було неможливо й не вигідно.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Який же сенс мало Петлюрі влаштовувати погроми?

Гольштейн. Петлюра був між Скоропадським і більшовиками. Проти Скоропадського він користувався демократичними гаслами, і війська гетьмана переходили на його бік. Більшовики йшли під гаслом: «Вся земля селянам!». Щоб боротися з більшовиками, Петлюра підтримував наклеп, начебто більшовики віддають землю євреям і за рахунок цього сподівався утримати селян на своєму боці й розпалював національну ворожнечу. Одночасно для союзників, від яких він одержував допомогу проти більшовиків, він випускав міфічні прокламації проти погромів, причому випускав він їх завжди вже після погромів.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але ось накази Петлюри проти погромів.

Адвокат Торрес. Чим же ви доведете, що ці накази розповсюджувалися в армії?

Прокурор. Ось збірник узаконень українського уряду. Там ці накази надруковані. *(показує суду товстий том).*

Адвокат Торрес. Я не думаю, що петлюрівські солдати читали збірники узаконень свого уряду *(загальний сміх у залі)*. Звертаю увагу суду на те, що свідчення Гольштейна є особливо важливими, з огляду на те, що він – непримиренний супротивник більшовиків, відомий російський адвокат і друг Л. Толстого.

Свідчення очевидиці прокурівського погрому, студентки Грінберг

Головуючий Флорі. Заспокойтеся, будь ласка. Суд уважно слухає ваші свідчення.

Грінберг. Я була сестрою милосердя прокурівської міської лікарні й під час погрому в Прокурові була поранена *(Вона ридає, і крізь ридання продовжує свою розповідь)*. У мене досі перед очима маленькі діти, матері яких були вбиті або згвалтовані, матері, діти яких були викинуті на вулицю або по-звірячому задушені, взяті заручниками євреї, які марно намагалися захопити із собою трупи своїх убитих родичів. *(У залі настає тиша. Шварцбард, його дружина й частина публіки плачуть. Шаповал і Олександр Шульгін іронічно посміхаються)*. Ви не можете собі уявити, добродії присяжні засідателі, всіх цих страждань. Я не можу згадати всіх цих жахів без здригання. Трупи, кров і окремі частини тіл були розкидані й розбризані по всіх вулицях.

Адвокат Торрес (перекрикує хвилювання в залі). Я пишаюся тим, що

захищаю Шварцбарда, який убив вбивцю. І захищав би так само пристрасно будь-якого, хто здійснив би акт відплати над убивцею безневинних. Не може бути спокою на землі, поки на ній залишаються безкарними вбивці ні в чому неповинних людей. (*У залі хвилювання. загальний шум, вигуки схвалення*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але при чому тут Петлюра?

Грінберг. Солдати Семесенка вбивали євреїв з вигуками: «Хай живе наш батько Петлюра!». Під час погрому Петлюра перебував на вокзалі, але він не зупинив погром і навіть відмовився прийняти єврейську делегацію.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Я категорично засуджую погроми й плачу разом з вами. Я не обвинувачую Шварцбарда, але, захищаючи пам'ять Петлюри, я запитую: «У чому його провина»?

Грінберг. Не тільки єврейське населення України, але самі українці одностайно вважали, що Петлюра віддавав накази про вбивства. Після погрому в Проскурові з наказу Петлюри Семесенко залишався комендантом міста й представником петлюрівської влади.

Прокурор. Але ось накази Петлюри проти погромів, опубліковані в збірнику узаконень українського уряду!

Грінберг. Я не знаю цієї книги, але твердо знаю, що лише одне слово Петлюри могло б зупинити погром. Але це слово не пролунало. І був погром, і були всі ці жахи.

Свідок обвинувачення Сліозберг

Сліозберг. Усяке пересування петлюрівських військ супроводжувалося погромами. Даремно кажуть, що вбиті – жертви перестрілок між петлюрівцями й більшовиками, і що серед євреїв Проскурова, Житомира, Бердичева й Овруча жертв не було. У всіх погромах винний Петлюра. Він був верховним головнокомандувачем, користувався у своїх військах величезною популярністю. Він мав велику можливість припинити вбивства. Якщо ж Петлюра не міг перешкодити погромам, він мусив піти у відставку! Залишаючись при владі, Петлюра брав усю відповідальність на себе. Жахіття погромів забути не можна (*свідок плаче*). Тут зачитували прокламації, але чи прочитали хоч один судовий вирок над погромниками? Треба було діяти, а не розмовляти.

Адвокат Торрес. Ви – правий кадет, ворог більшовиків. Скажіть, будь ласка, чи вірно, що Шварцбард – більшовик і агент ЧК?

Сліозберг. Я ніколи не прийшов би сюди захищати більшовика. Я клянуся, що Шварцбард – не агент ЧК. Ось копія листа Бурцева, переданого вчора прокуророві. Бурцев ручається, що Шварцбард ніякого відношення до ЧК не має (*ця заява Сліозберга справляє сильне враження, тому що в Парижі Бурцев відомий як ворог більшовиків*).

Свідок обвинувачення Володимир Тьомкін

Тьомкін. Стоячи за два кроки від гробової дошки, я присягаюся, що Петлюра відповідальний за погроми на Україні. Усередині Директорії боролися дві партії – цивільна й військова, котра погромникам потурала. Військову партію очолював Петлюра. У погромах винний не український народ, а Петлюра.

Прокурор. У своїх останніх виступах ви вважали найбільш жорстокими погроми денікінців.

Адвокат Торрес. На попередньому засіданні прокурор кинув Шварцбарду докір, чому він убив Петлюру так пізно. Тепер він йому дорікає в тому, що Шварцбард не вбив ще й Денікіна. Я повторюю, що захищав би кожного, хто розправився б з убивцею старих, жінок і дітей, здійснивши справедливу відплату. Люди з надією дивляться на цей суд!

Адвокат обвинувачення Кампенші (звертаючись до головуючого).
Дозвольте поставити запитання підсудному.

Головуючий Флорі. Ставте, будь ласка.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Шварцбарде, ви говорили судовому слідчому, що Петлюра влаштовував погроми. Тому, що він стояв на чолі уряду, ви вважали, що він відповідальний за погроми. Ви не відмовляєтеся від своїх слів?

Шварцбард. Я говорив і повторюю, що вбив Петлюру тому, що він стояв на чолі українського уряду в 1918, 1919 і 1920 роках, тобто в ті роки, коли відбувалися погроми.

Свідок обвинувачення Чериковер

Чериковер. Я – журналіст й історик. Рятуючись від більшовиків, я вивіз із собою з України величезний архів про погроми на Україні. Я це зробив з побоювання, що більшовики скористаються цим у своїх цілях. Цей архів містить у собі близько 10 тисяч документів, серед яких є багато підписаних

Петлюрою наказів із прямим закликком до погромів. Вивчивши ці матеріали, я переконався в тому, що вся відповідальність за погроми падає винятково на Петлюру, що стояв на чолі армії, уряду й всесильної військової партії. Рада міністрів при Петлюрі не мала ніякого значення. Своєю владою сам Петлюра, наприклад, наказав розстріляти одного отамана, що порушив якийсь його наказ. Петлюра самостійно видавав розпорядження й укладав договори з іноземними державами. Прем'єр і міністр закордонних справ Чеховський, наприклад, довідався про оголошення війни Росії... тільки з газет! Трудовий конгрес хотів організувати комісію для контролю над діями директора, однак Петлюра відмовився затвердити таку комісію. Влада Петлюри простиралася над усіма... крім погромників. Відповідаючи делегаціям євреїв і українців, що протестували проти погромів, Петлюра говорив: «Я не буду перешкоджати армії, нехай вона робить, що хоче». А Грушевському Петлюра з цього ж приводу заявив, що погроми підтримують дисципліну в армії. Відозви міністрів і різних організацій не мали ніякого значення, тому що влада фактично цілком була в руках Петлюри. Винуватець житомирського погрому, полковник Петров, через півроку був призначений помічником військового міністра. Коли в 1919 р. Петлюрі довели, що отаман Ангел є організатором погромів, Петлюра відмовився його покарати. Винниченко у своїй книзі «Історія України» обвинувачує в погромах Петлюру. Бандити й погромники Ангел, Волинець, Струк були офіцерами регулярної української армії й стояли на чолі полків імені отамана Петлюри.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але ж Петлюра випускав прокламації проти погромів.

Чериковер. Коли Петлюра писав ці прокламації, він завжди це робив через багато місяців після погромів. Писати такі прокламації – це однаково, що викликати пожежних через багато часу після того, як будинок уже згорів.

Головуючий Флорі. Чи є у вас ще які-небудь запитання до свідка?

Адвокат обвинувачення Кампенші (з іронією). Ні, у мене більше немає до нього запитань. Адже він нагромадив проти мене десять тисяч документів.

Адвокат Торрес. Ось лист дружини священика Кочеровського, що вийшов із хрестом у руках назустріч погромникам і благав їх припинити звірства. Священик Кочеровський був відразу вбитий погромниками. *(У залі здійсмається шум, у багатьох на очах сльози, лунають обурені вигуки).*

Свідок обвинувачення Моцкін

Моцкін. Я перебував під час погромів на Україні. Петлюра був на Україні центральною владою. Він був прапором свого руху. Це він – єдиний винуватець погромів, тому що він увесь час потурав погромникам і роздавав їм нагороди й чини.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Я теж ворог погромів.

Адвокат Торрес. І після цього ви наслідкуєтеся увесь час посилатися на погромних генералів?!

Адвокат обвинувачення Кампенші. Петлюра запросив свідка Моцкіна брати участь в організованій ним комісії з розслідування погромів.

Моцкін. Ця комісія, з вини Петлюри, жодного разу не зібралася.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Ось лист знаменитого єврейського письменника Ізраїля Зангвіля, що обіцяв свою підтримку Петлюрі.

Шварцбард. Під час погромів Зангвіль, як завжди, жив у Лондоні. Він не знав, що у всіх жахах на Україні винний Петлюра.

Адвокат Торрес. Зангвіль був уведений в оману петлюрівським послом у Лондоні, який заявив знаменитому письменникові, що цим листом він полегшить становище євреїв на Україні.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але хіба Петлюра не був другом Франції?

Адвокат Торрес. ...будучи одночасно другом Німеччини! (У залі здійснюється сильний шум, лунають вигуки обурення).

Свідок захисту, кадет і колишній капітан російської армії Сафра

Головуючий Флорі. Вам зрозумілий учинок Шварцбарда?

Сафра. Так. я його розумію. У ніч із 30 на 31 серпня 1919 р. українські війська на чолі з Петлюрою вступили в Київ. До цього міське самоврядування організувало міліцію зі студентів і солдатів. Мій син теж служив у цій міліції. За наказом Петлюри 26 студентів-міліціонерів було заарештовано й відправлено в штаб Петлюри. Я побіг у штаб довідатися, у чому справа, і мені там оголосили, що заарештовані відправлені в «небесний штаб». Через кілька днів на одній дорозі знайшли обгризені собаками трупи молодих людей. Ще через якийсь час усе з'ясувалося. У молодих людей у штабі Петлюри запитали: «Ви жиди чи ні?». Багато хто злякалися й сказали, що вони не євреї й у такий спосіб урятувалися. Але мій син, щоб

солідаризуватися зі своїми єврейськими товаришами, не сказав, що він не єврей. І вони його вбили! (*Шум у залі. Кілька присяжних засідателів плачуть. Сафра простягає адвокатові Торресу фотокартку. Це – вбитий петлюрівцями син Сафри*).

Адвокат обвинувачення Кампенші. Але до чого тут особисто Петлюра?

Сафра. Тільки один Петлюра винний у всьому. Це за його наказом були по-звірячому вбиті, як євреї, київські молоді люди. Якщо Петлюра невинний, і всі негідники ховаються – хто ж тоді винний? Я вважаю, що вбивство Петлюри було занадто м'яким для нього покаранням. Я сам переслідував Петлюру, але я не хотів його вбивати, тому що це занадто велика честь для нього. Я хотів помститися йому так, щоб він мучився все життя.

Заява адвоката Торреса

Адвокат Торрес. Я думаю, що свідчення свідків, викликаних самим обвинуваченням, цілковито незаперечно довели криваву відповідальність Петлюри за погроми. Після всіх цих свідчень, після моторошної й сумної розповіді Сафри, яка вважається, якщо не враховувати Ланжевена, єдиним вислуханим судом свідком захисту, я заявляю, що вважаю свою справу вже виграною і тому відмовляюся від заслуховування інших свідків захисту.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Після цієї заяви я змушений також відмовитися від виклику інших своїх свідків.

Головуючий Флорі. З огляду на зроблені заяви, суд припиняє допит свідків.

Виступ цивільного позивача Вільма

Петлюра є яскравим нащадком гайдамаків, він ніколи не заохочував погроми, він був їхнім супротивником і, як тільки міг, боровся з ними. І я впевнений, що відома книга французького журналіста Лекаша «Коли Ізраїль умирає», написана, нібито, на підставі докладного вивчення погромних матеріалів на місці, є фантазією. Петлюра був небезпечний для більшовиків тому, що він мав шанси домогтися підтримки західноєвропейських держав, тому що він погоджувався сплатити за рахунок України 30 % російських боргів. Саме тому Шварцбард не діяв самостійно. Він відверто агент ЧК. Це підкуплена Москвою людина. У ресторані він якось разом із більшовицьким агентом Володіним підстерігав Петлюру. Гостинність Франції порушено!

Зведення політичних поражунків створює загрозу для кожного з нас. Шварцбарда необхідно покарати не тільки заради справедливості, але й заради загальної безпеки.

Виступ адвоката обвинувачення Кампенші

Не можна дорікати Петлюрі в тому, що він не зумів запобігти погромам. Згадаєте приклади з походів Тюренше, Конде й багатьох французьких полководців, солдати яких, усупереч волі своїх вождів, займалися вбивствами і грабунками. (...). Я цілком розумію свідків. Жоден єврей не міг свідчити проти Шварцбарда, тому що батько ніколи не забуде вбитого під час погрому сина, син – батька, але не можна обвинувачувати в погромах керівника влади. Шварцбард називає себе анархістом й ідеалістом, але ідеаліст ніколи не закінчує вбивствами. Я прошу вас, добродіі присяжні засідателі, забути ваші політичні погляди й переконання й бути тільки безсторонніми суддями. Не допустіть, аби Шварцбард вийшов звідси тріумфатором!

Виступ прокурора Рейно

Добродіі! У Парижі вбито людину. Але у Франції, у Парижі є суд і він покарає вбивцю, тому що жодне вбивство, навіть однієї-єдиної людини, не може залишатися безкарним ніколи. Нам кажуть тут, що Петлюра сам є джерелом погромних ідей, винуватцем багатьох смертей і нещасть. Але, добродіі, тоді була війна. Петлюра очолював Україну в найтрагічніші дні історії, і він змушений був піклуватися про свій народ, частина якого потрапила під вплив більшовицької агітації. Він змушений був піклуватися про потреби своєї армії, що розкладалася під впливом більшовицьких ідей міжнародного інтернаціонального братерства, гаслами на зразок: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» тощо. Він змушений був захищатися! Але що стосується погромів, то Петлюра завжди був проти них і випускав антипогромні прокламації, про які вже говорилося тут. Петлюра був другом євреїв, але не міг подолати анархію. Іноземці не повинні зводити у Франції своя особист поражунки. Я буду цілком задоволений, якщо ви, добродіі присяжні засідателі, суворо покараєте вбивцю.

* * *

Головуючий Флорі. Добродії, ми повинні запропонувати присяжним засідателям п'ять запитань, з яких найголовнішим є перше запитання. Сподіваюся, ви знайомі з формулюваннями й заперечень по них не маєте.

Прокурор. Заперечую.

Адвокат обвинувачення Кампенші. Заперечую. Перше запитання має звучати так, щоб відобразити суть злочину обвинувачуваного: «Чи винний Шварцбард в убивстві Петлюри?».

Головуючий Флорі. Суд не може не враховувати мотиви, які призвели до вбивства. При Петлюрі загинуло, було вбито набагато більше людей. Крім того, суд повинен враховувати особливості особистості обвинувачуваного, його долю й моральний стан у момент здійснення злочину. З огляду на це, суд пропонує наступне формулювання першого запитання: «Чи винний Шварцбард у завданні ударів і ран Симонові Петлюрі?». *(Усі погоджуються із цим формулюванням, і воно залишається в матеріалах справи. Після цього, головуєчий надає слово адвокату Торресу).*

Промова адвоката Торреса

Я взяв на себе велику відповідальність, відмовившись від допиту свідків захисту, фронткових побратимів Шварцбарда. Але я це зробив тому, що тепер уже все доведено й все ясно. Тому на питання, чи винний Шварцбард в убивстві Петлюри, ви безсумнівно відповісте: ні!

Мова йде зовсім не про те, щоб зробити зі Шварцбарда національного героя. Я не вимагаю возвеличення цієї людини, яку невблаганна настирлива ідея штовхнула на вбивство ката його родичів. Шварцбард – не герой. Він не анархіст-терорист, а маленький комерсант, дрібний буржуа. Ось документ, підписаний двома тисячами сусідів Шварцбарда, що живуть із ним в одному кварталі. Вони всі характеризують його як мирну, чесну й спокійну людину. Свідки підтвердили, що він ніколи не належав до жодної політичної партії. Єдина організація, у якій він активно працює, це комітет допомоги жертвам погромів.

Але якщо Шварцбард не національний герой, то ще менше можна назвати національним героєм Петлюру. Цей Петлюра ввійде в історію із клеймом тих жахливих злочинів, які були вчинені при його владі на Україні. За ці злочини Петлюра безсумнівно несе повну відповідальність. Після погромів у Росії у 1892 р., у Парижі був організований комітет протесту, до якого увійшли президент республіки Карно й кардинал, архієпископ

паризький. Комітет при цьому підкреслював, що за погроми відповідають не тільки безпосередні їхні учасники, але й весь царський режим. Шварцбард виріс у Балті, у місті, де безупинно відбувалися погроми. Погроми влаштувалися там в 1882, в 1905, в 1917 р. і Шварцбард завжди бачив перед очима трагічні образи вбивств, образи, які згодом штовхнули його на помсту. Ця думка про помсту Петлюрі народилася в нього, коли він довідався, що за вбивства відповідальний Петлюра. До цього, на початку світової війни, цей непомітний російський єврей першим з'явився як доброволець, щоб вювати за Францію. Я вас не запитую, добродії присяжні засідателі, праві ви або ліві, але я знаю, що ви французи і виправдаєте людину, що пролила кров за Францію.

Потім Шварцбард був на Україні, де він спостерігав жахливі сцени. В одному місті петлюрівський отаман Козир-Зірка влаштував моторошний погром. Знівечені жертви погрому, роздягнені жінки, скривджені старці й перелякані діти повинні були за наказом бандитів кричати: «Слава отаманові Козирю-Зірці». А потім їх повільно вбивали. Єврейські матері на Україні говорили своїм дітям: «Прощавай, Петлюра йде!». Петлюра називав себе соціал-демократом, але нічого собі соціал-демократ, який влаштовує погроми. Шварцбард хотів помститися за кров численних жертв українських погромів. Для цих жертв «батько Петлюра» був керівником катів або головним катом, це, зрештою, байдуже. На ньому була кров безневинних жертв, на ньому стояла печатка Каїна... Але хіба можна залишатися спокійним, поки Каїн серед нас? Ми знаємо, що засудити Шварцбарда хоча б на один день в'язниці – це значить виправдати всі погроми, всі грабежі, всю кров, пролиту погромниками на Україні, всі вбивства. Шварцбард несе на своєму чолі печатку великих страждань. Сьогодні тут, у місті Великої Французької революції, судять не Шварцбарда, а судять погроми. Мова йде про престиж Франції й про мільйони людських життів. Якщо ви хочете перешкодити будь-яким погромам у майбутньому, то Шварцбард повинен бути виправданий. Засудити Шварцбарда – це значить виправдати погроми!

І я присягаюся, що ця людина піде звідси вільною, тому що я бачу, що ви зрозуміли відповідальність, яка лежить на вас. В ім'я тисяч розп'ятих, в ім'я мерців, в ім'я тих, що залишилися у живих, я закликаю вас виправдати цю людину! *(Під час цього виступу багато з присутніх серед публіки і декілька присяжних засідателів плачуть).*

* * *

Головуючий Флорі. Шварцбард, вам надається останнє слово.

Шварцбард. Я від останнього слова відмовляюся й повністю покладаюся на вирок присяжних.

Проголошення вироку

Представник присяжних. За велінням душі та совісті присяжні засідателі на перше запитання відповіли «ні!». (Це означає, що Шварцбарда виправдано й інші чотири запитання, таким чином, відпадають. Лунають бурхливі оплески й вигуки: «Хай живе Франція!»).

Головуючий Флорі. Шварцбарде, ви вільні!

(Присутні, штовхаючись, кидаються до Торреса із Шварцбардом, обнімають їх, потискають їм руки).